

Aliaksandr Hrusha

<https://orcid.org/0000-0003-2327-3960>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Typy karier ruskich pisarzy kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XV do lat 40. XVI w.

Zarys treści

Artykuł ma na celu ukazanie, w jaki sposób wykorzystywanie umiejętności informacyjnych przyczyniało się do rozwoju kariery. Rozpatrzono typy karier ruskich pisarzy kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XV do lat 40. XVI w. Przedstawiono reguły i tendencje mobilności społecznej pisarzy, drogi i sposoby wejścia do zawodu, kierunki rozwoju ich karier, osobliwości pionowego rozwoju karier pisarzy, zakres ich zaawansowania w hierarchii urzędniczej.

Abstract

The purpose of the article is to show how the use of information skills created conditions for the career of their holder. It considers the types of careers of Rus' clerks of the Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the fifteenth – 40s of the sixteenth century. It identifies the regularities and tendencies of social mobility of clerks, ways and instruments of clerks' entry into the profession; directions of their career development; peculiarities of clerks' vertical careers; the degree of their advancement on the hierarchical ladder.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, kancelaria, pisarze, mobilność społeczna, kariera

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, chancellery, clerks, social mobility, career

W niniejszym artykule pragnę ukazać typy karier ruskich pisarzy litewskiej kancelarii wielkoksiażęcej w drugiej połowie XV do lat 40. XVI w. Zainteresowanie tym tematem podyktowane jest chęcią ukazania, w jaki sposób wykorzystywanie umiejętności informacyjnych otwierało możliwości rozwoju kariery.

Nie można stwierdzić, że pisarze rozwijali swe kariery wyłącznie dzięki umiejętności pisania i sporządzania tekstów o pewnej formie. Poza tym uczestniczyli także w misjach dyplomatycznych, przeprowadzali różne operacje związane

z dysponowaniem i rozliczaniem dochodów, wykonywali inne zadania. Umiejętności te były w rzeczywistości zestawem metod i narzędzi do zdobywania, akumulowania i wykorzystywania informacji niezbędnych organom władzy centralnej do wypełniania ich głównych funkcji. Sporządzanie dokumentów stanowiło jedynie część ich kompetencji informacyjnych.

Piastowanie urzędu pisarza umożliwiało zajęcie szczególnego stanowiska, które wymagało stałej obecności przy monarsze. Jak ujął to Iwan Hornostaj, podskarbi ziemski i pisarz: „Chodzę tak blisko króla jego miłości, jak nikt inny”¹. Pisarz miał prawo do audiencji u wielkiego księcia, widział go, cieszył się jego zaufaniem, a co za tym idzie – miał na niego pewien wpływ. Stała obecność pisarza przy władcy była kluczowym warunkiem umożliwiającym realizację jednej z jego najważniejszych funkcji – prowadzenia pisemnej korespondencji monarchy. Pisarz był czołowym urzędnikiem, za pomocą którego gospodar komunikował się pisemnie ze swoimi poddanymi i światem zewnętrznym, nie tylko sporządzając korespondencję i dokumenty w imieniu władcy, ale także czytając i komentując przychodzące do niego wiadomości² oraz uczestnicząc m.in. w kształtowaniu jego opinii.

Ze względu na swoje podstawowe funkcje i pozycję urząd pisarza został dość wcześnie włączony do Rady Panów – kręgu urzędników i osób, które dzieliły z wielkim księciem litewskim najwyższą władzę w państwie. W tym składzie, jeśli sądzić po stałej obecności pisarza wśród świadków aktów wielkksiążęcych, był on co najmniej w latach 80. XV w.³, a może już w latach 40. tego stulecia⁴. W późniejszych źródłach, z pierwszej połowy XVI w., byli oni czasami wprost nazywani jako *радные* lub *радные присяжные* pisarze⁵.

Dla wielu przedstawicieli dworu, którzy znajdowali się z dala od centrum politycznego, pisarz był niemal głównym źródłem informacji o zdrowiu

¹ „Поблизу кроля его милости хожу, яко и инший хто”, *Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв.*, t. 6: *Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в.*, red. М.М. Кром, Москва–Варшава 2002, nr 69, s. 153 (1535 r.).

² A. Ryčkov, „*Ни на кого надеи не маю, толко на милосердного Бога да на вашу милость*”. *Lietuvos kilmingų laiškai, adresuoti valdovo raštininkui Jonui Bogdaničiui Sapiegai, [1507]–[1515] m.*, „*Lietuvos istorijos studijos*” 42, 2018, nr 1, s. 111 (1507–1509); nr 8, s. 125 (1515 r.); *Памятники истории Восточной Европы...*, t. 6, nr 74, s. 165 (1535 r.).

³ *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 1: 1366–1506, red. Z.L. Radziwiński, współlud. P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887, nr 91, s. 87 (1487 r.); nr 138, s. 141 (1487 r.).

⁴ KDKW, t. 1, nr 178, s. 204 (1444 r.). Czasami wśród tych świadków pisarze są wyraźnie określani jako panowie Rady; *Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археологическою комиссиею*, t. 20: *Литовская метрика*, cz. 1, Петербург 1903 (dalej: RIB 20), kol. 588 (1508 r.).

⁵ A.I. Груша, *Канцелярия Вялікага Княства Літоўскага 40–х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск 2006, s. 57; A. Ryčkov, „*Ни на кого надеи не маю...*”, nr 3, s. 114 (1511 r.); *idem*, *Valdovo raštininko Jono Bogdaničio Sapiegos (†1546) galios telkimas XVI a. pradžioje*, „*Lietuvos istorijos metraštis*” 1, 2019, s. 16.

władcy i królowej, *тамошнем положеньи господарском* oraz nowościach w ośrodku władzy⁶.

Ta pozycja pisarza była bardzo korzystna dla osób – również wysokich rangą – które promując i chroniąc swoje interesy, potrzebowały interwencji u monarchy⁷ w celu zachowania reputacji w jego oczach⁸.

Dygnitarze ci, zwracając się do pisarzy, nazywali ich „przyjaciółmi”, „braćmi i przyjaciółmi”, a nawet *господами, братьями и добродееми великими* – jakby byli im równi. Przykładowo: wojewoda wileński i kanclerz Olechno Sudymontowicz wobec pisarza Wasyla Lubicza⁹, kasztelan wileński i hetman Konstanty Iwanowicz Ostrogski, wojewoda trocki, a następnie wojewoda wileński i kanclerz Mikołaj Mikołajewicz Radziwiłł wobec pisarza Iwana Bohdanowicza Sapiehy¹⁰, choć Sapieha był daleki od pierwszego miejsca w kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. W świetle usług, które pisarze wyświadczali możnowładcom, takich wyrażen nie można traktować wyłącznie jako formuł etykiety. Dzięki wykonywaniu tych przysług pisarze zdobywali wysoki status nie tylko wśród krewnych, krajan, ale także elity politycznej i władzy.

W kancelarii Wielkiego Księstwa pisarze do lat 40. XVI w. byli podzieleni w zależności od języka, w którym przygotowywali dokumenty wychodzące. Rozróżniano pisarzy ruskich i łacińskich (nazywano ich również sekretarzami lub sekretarzami łacińskimi); istniały nawet dwa oddziały dla obu tych grup pisarzy: kancelaria ruska i kancelaria łacińska. Przedmiotem mojej uwagi będą pisarze ruscy. Przez długi czas język ruski zdecydowanie dominował w komunikacji między władzą a społeczeństwem. Pisarze ruscy stanowili większość¹¹ i to oni byli głównie odpowiedzialni za tę komunikację.

Specyfika środowiska pisarzy ruskich polegała na tym, że wśród nich, w przeciwieństwie do przeważającej większości pisarzy łacińskich, nie było przedstawicieli duchowieństwa. Wykształcenie, które otrzymywali, było wystarczające, aby osiąść umiejętność pisania i inne wymagane umiejętności niezbędne do pracy kancelaryjnej (tworzenie dokumentów różnych rodzajów i typów, używanie „wysokiego stylu” pisania itp.). Pisarze ci realizowali wyłącznie świecki typ kariery.

⁶ A. Ryčkov, „*Ни на кого надеи не маю...*”, nr 3, s. 114 (1511 r.); nr 7, s. 122–123 (1512–1513, 1515 r.); *Памятники истории Восточной Европы...*, t. 6, nr 69, s. 152–153 (1535 r.); nr 74, s. 164–165 (1535 r.); nr 76, s. 168 (1535 r.).

⁷ A. Ryčkov, „*Ни на кого надеи не маю...*”, nr 1, s. 111 (1507–1509); nr 2, s. 113 (1509 r.); nr 3, s. 114–115 (1511 r.); nr 6, s. 121 (1512–1513, 1515 r.); nr 7, s. 123 (1512–1513, 1515 r.); *Памятники истории Восточной Европы...*, t. 6, nr 69, s. 152–153 (1535 r.).

⁸ *Памятники истории Восточной Европы...*, t. 6, nr 69, s. 153 (1535 r.).

⁹ KDKW, t. 1, nr 372, s. 436.

¹⁰ A. Ryčkov, „*Ни на кого надеи не маю...*”, nr 2, s. 113 (1509 r.); nr 6, s. 120–121 (1512–1513, 1515 r.); nr 7, s. 122–123 (1512–1513, 1515 r.).

¹¹ A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 59–61.

Artykuł dotyczy tych pracowników kancelarii, którzy objęli urzędy pisarza po przejściu niższego stanowiska diaka. Właściwie nie było to stanowisko, często nazywano tak dworzan wielkoksiążęcych, którzy mniej lub bardziej regularnie wypełniali zadania w kancelarii¹².

Omawiany w artykule okres obejmuje całe panowanie wielkich książąt Kazimierza i Aleksandra oraz prawie całe Zygmunta I Starego. W tym okresie poszukiwano i sprawdzano optymalne formy organizacji pracy kancelarii, których kluczowym momentem było przekształcenie oddziału ruskiego w 1516 r. W wyniku przeprowadzonej reorganizacji liczba pisarzy ruskich została uregulowana i ograniczona do 2–3 osób¹³. W ramach tego procesu usprawniono „politykę kadrową” władz i wybrano najodpowiedniejszych pracowników. Za granicę chronologiczną przyjęto lata 40. XVI w., kiedy zlikwidowano podział na kancelarie ruską i łacińską.

Celem tekstu jest odpowiedź na następujące pytania: jakie były reguły i tendencje mobilności społecznej pisarzy?, jakie były drogi i instrumenty wejścia pisarzy do zawodu?, w jakim kierunku rozwijały się ich kariery?, jak wyglądał pionowy rozwój kariery pisarzy?, jaki był zakres ich awansu w hierarchii urzędniczej?, jak można scharakteryzować te kariery?

Pytania te nie doczekały się jeszcze odpowiedzi w literaturze przedmiotu. Jednak zebrane dane dotyczące biografii i karier poszczególnych pisarzy – chodzi przede wszystkim o prace Andrzeja Rachuby, Henryka Lulewicz, Krzysztofa Pietkiewicza i niżej podpisanego¹⁴ – mogą posłużyć jako cenny materiał do tego badania.

Reguły i tendencje mobilności społecznej pisarzy

Aby uzyskać odpowiedzi na postawione pytania, należy uwzględnić pewne reguły i tendencje dotyczące mobilności społecznej pisarzy.

Jedną z charakterystycznych cech aparatu administracyjnego najwyższego i średniego szczebla Wielkiego Księstwa Litewskiego było to, że te same osoby mogły zajmować w nim jednocześnie kilka stanowisk: dwa, trzy lub nawet więcej, przy czym część z nich była związana z zarządem terytorialnym. Nie oznacza to, że osoby te starały się wypełniać bezpośrednio obowiązki wynikające z pełnienia wszystkich tych urzędów. Z reguły koncentrowali się oni na działaniach najważniejszych, a zadania innych urzędów (przede wszystkim tych związanych z zarządem terytorialnym) powierzano namiestnikom.

¹² *Ibidem*, s. 47–48.

¹³ *Ibidem*, s. 62–77.

¹⁴ *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 120–126; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995, s. 18–28; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 142–152 i in.

W bliżej nieokreślonym momencie pisarze zaczęli również otrzymywać dodatkowe stanowiska, w tym wyższe niż funkcja pisarza. Jak widać na podstawie tabeli 1, za czasów Kazimierza tylko kilku pisarzy zostało mianowanych na wspomniane stanowiska i z reguły w grę wchodziło tylko jedno. Pod rządami Aleksandra i Zygmunta nominacje te stały się powszechne: prawie wszyscy pisarze pełnili dodatkowe urzędy; ich liczba dla jednego pisarza w całym okresie jego służby mogła sięgać dwóch, trzech, pięciu, siedmiu, ośmiu, dziewięciu, a nawet więcej niż dziesięciu¹⁵.

Tabela 1. Liczba „dodatkowych” stanowisk pisarzy

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Liczba „dodatkowych” stanowisk
1.	Puzyr	[1440–1450]	– ¹⁶
2.	Iwan Kuszlejko	[1440–1460]	– ¹⁷
3.	Łohwin	[1440–1450]	– ¹⁸
4.	Semen Sapieha	[1440–1450]	– ¹⁹
5.	[Wasył] Kopeć (Kopot’)	1446/1447–1453	– ²⁰
6.	Jakub	1449–1476	1 ²¹
7.	Mikita Syczowski (Syczewski)	1449–1469, † przed 24 VIII 1493	– ²²
8.	Wasył Lubicz ²³	1449–1481, † przed 25 III 1490	1 ²⁴

¹⁵ А.И. Груша, *Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом Княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Москва–Санкт-Петербург 2019, s. 377–381 (wyd. 1: *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск 2015); zob. też *idem*, *Канцелярия...*, s. 46–47.

¹⁶ *Idem*, *Канцелярия...*, s. 142; *idem*, *Ваколіцы Менска і іх уладальнікі ў 30-х гадах XV – пачатку XVI ст.*, w: *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі. Крыніцы па гісторыі горада. Сацыяльныя структуры і паўсядзённасць: (да 945-годдзя Мінска): зборнік навуковых артыкулаў*, red. А.І. Груша, А.А. Каваленя et al., Мінск 2012, s. 84, 85.

¹⁷ *Idem*, *Канцелярия...*, s. 142; *idem*, *Ваколіцы Менска...*, s. 68–69, 84.

¹⁸ *Idem*, *Канцелярия...*, s. 142.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, s. 142–143.

²¹ *Ibidem*, s. 143.

²² *Ibidem*. W 1496 r. Mikita został wymieniony jako „stary” pisarz Kazimierza; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, oprac. A. Baliulis, Vilnius 2007 (dalej: LM. Kn. 6), nr 201, s. 147.

²³ Błędnie utożsamiany z Wasylem Pawłowiczem; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 22. Uzasadnione zastrzeżenia zob. О. Русина, *Василь Никольський – невідомий книжник XVI століття і його творчість*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 240, 2000, s. 48–49; *eadem*, *Політико-конфесійні орієнтири православних канцеляристів рубіжув XV–XVI ст.*, „Український історичний журнал” 5, 2017, s. 17–18; *eadem*, *До історії міжконфесійної полеміки у XVI ст.*, w: *Православ’я в Україні. Збірник за матеріалами VIII Міжнародної*

Nr	Pisarz	Приблизный окрес діяльності	Лiczba „додаткових” становищ
9.	Januszko	1454/1455–1482	1 ²⁵
10.	Wasył Pawłowicz	1463	— ²⁶
11.	Pietrasz Fominicz Lubicz	1469–1495	— ²⁷
12.	Bohdan Semenowicz Sapieha	1471–1488	— ²⁸
13.	Lew Bohowitynowicz	1481–1487, 1497, 1502, 1503	2 ²⁹
14.	Iwan Jackowicz Władyka	1483–1498, † przed VII 1499	2 ³⁰
15.	Fedor Hryhoriewicz	1486–1502, † przed 22 V 1503	2 ³¹
16.	Fedor Januszkowicz	1492–1505	3 ³²
17.	Iwan Semenowicz Sapieha	1493–1517	9 ³³
18.	Hryhory Isajewicz Hromyka	1503–1516	2 ³⁴
19.	Michał Bohusz Bohowitynowicz	1504–1530, † przed I 1531	8 ³⁵

наукової конференції „Українська Церква в історії українського державотворення”. До 100-ліття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію 20 листопада 2018 р., ред. митрополита Переяславського, Білоцерківського Епіфанія (Думенка), Київ 2018, s. 469; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 143.

²⁴ A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 143, 158; A.I. Груша, *Ваколицы Менска...*, s. 69, 79, 84–86; *idem*, *Кризис доверия?...*, s. 378. Dwa nowo odkryte źródła, które odnoszą się do Wasyla Lubicza jako namiestnika lubeckiego, mogą być datowane na 1478 i 1481 r.: Ю.М. Мікульські, *Найдаўнейшыя менскія граматы з архіва былога Увазнясенскага манастыра (1478–1502)*, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 134–135; nr 1, s. 138; nr 2, s. 139.

²⁵ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 22; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 143.

²⁶ A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 143.

²⁷ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 22–23; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 144; *idem*, *Ваколицы Менска...*, s. 72, 74, 79, 84–86, 86–87.

²⁸ M. Michalewiczowa, *Sapieha Bohdan*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 591–593; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 24; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 144.

²⁹ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 20; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 144.

³⁰ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 25–26; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 144; *idem*, *Ваколицы Менска...*, s. 73–74, 84–86.

³¹ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 20–21; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 144; *idem*, *Ваколицы Менска...*, s. 72–73, 74, 84–86.

³² Żył jeszcze 30 III 1508 r.; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, oprac. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 1995 (dalej: LM. Kn. 8), nr 302, s. 251. Ale 26 V 1508 r. jest wymieniony jako nieżyjący; *ibidem*, nr 313, s. 256; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 145, 159.

³³ M. Michalewiczowa, *Sapieha Iwan*, w: PSB, t. 34, s. 613–618; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 24–25; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 145–146, 159.

³⁴ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21–22; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 146–147, 160; *idem*, *Ваколицы Менска...*, s. 77, 79.

³⁵ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 19–20; A.I. Груша, *Канцелярія...*, s. 147–148, 160.

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Liczba „dodatkowych” stanowisk
20.	Nikolski Wasylewicz Pawłowicz	1505–1508	— ³⁶
21.	Sidor Wasylewicz Kopec ³⁷	1506–1531, † przed 30 V 1531	5 ³⁸
22.	Fedor Michajłowicz Światosza	1507–1516	1 ³⁹
23.	Iwan Bohdanowicz Sapieha	1507–1516	2 ⁴⁰
24.	Bohuchwał Dmitrowicz	1511–1516	— ⁴¹
25.	Iwan Hornostaj	1513–1516, 1522–1558	ponad 10 ⁴²
26.	Michał Wasylewicz Świniuski	1514, 1529–1545, † przed 15 VI 1545	7 ⁴³
27.	Maciej Wojna	1543–1549	— ⁴⁴
28.	Bohusz Wasylewicz Zarojski	1543–1544	— ⁴⁵

Jak wytłumaczyć fakt, że pisarze zaczęli coraz częściej otrzymywać dodatkowe stanowiska dopiero za czasów Aleksandra i Zygmunta? Można to wyjaśnić tylko tym, że stopniowo i systematycznie rósł urzędowy i zawodowy status pisarza, a jego służba była coraz hojniej wynagradzana. Zapewniało to pisarzom środki na wypełnianie obowiązków na innych stanowiskach, ponieważ służba na rzecz władcy często wymagała wydatków własnych, które później były kompensowane nadaniami ziemskimi od panującego lub innymi dochodami.

Wzrost urzędowego i zawodowego statusu pisarzy pod rządami Kazimierza przejawiał się także w inny sposób. Władze centralne zaczęły używać w stosunku do niektórych z nich tytułu „pan”. Pojawiły się u nich środki na zakup dużych majątków ziemskich. Pisarze przekształcili się w dostojników, którzy korzystając z prawa do audjencji u władcy, zaczęli nawet odgrywać rolę pośredników między nim a odbiorcami nadań⁴⁶.

³⁶ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 23–24; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 160–161.

³⁷ W literaturze jest błędnie określany jako Michajło. Jego prawdziwe imię Sidor zostało ustalone na podstawie patronimików jego dzieci; np.: *Lietuvos Metrika (1554–1568). 33-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Viskantaitė-Saviščenienė, I. Valikonytė, Vilnius 2018, nr 145, s. 176–177, 1561 r.; nr 160, s. 198, 1561 r.

³⁸ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 22; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 148.

³⁹ A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 148–149, 161.

⁴⁰ M. Michalewiczowa, *Sapieha Iwan*, w: PSB, t. 34, s. 618–621; A.I. Груша, *Канцелярия*, s. 149.

⁴¹ A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 150, 162.

⁴² *Ibidem*, s. 150–152, 162–163.

⁴³ *Ibidem*, s. 149–150, 162.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 152.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Np. LM. Kn. 6, nr 286, s. 188–189 (1499 r.); nr 368, s. 235 (1500 r.).

Okres panowania Kazimierza i Aleksandra był również naznaczony oznakami awansu tego stanowiska: pisarzom zaczęto aktywnie powierzać sprawy sądowe⁴⁷ i ważne misje dyplomatyczne. Główną oznaką awansu, która pojawiła się od czasów Aleksandra, było jednocześnie mianowanie na wyższe i bardziej zaszczytne stanowiska. Charakterystyczne dla wzrostu statusu pisarzy było to, że przedstawiciele kniaziowskiej elity uważali za godne wydawanie za nich swoich córek. Wiadomo, że co najmniej siedmiu pisarzy z badanego okresu ożeniło się z księżniczkami⁴⁸.

Podkreślić jednak trzeba, że aż do drugiej połowy XVI w. pisarze nigdy nie osiągnęli pozycji kanclerza – najwyższego stanowiska odpowiedzialnego za dokumentowanie i prawne umocowanie decyzji władzy zwierzchniej. Rozwój ich kariery w tym kierunku był całkowicie zablokowany.

Mechanizm decyzyjny w aparacie centralnym Wielkiego Księstwa Litewskiego opierał się nie tyle na regulacjach prawnych, ile na osobistych możliwościach urzędnika, jego autorytecie społecznym, którego częścią był majątek osobisty. Zasoby te były niezbędne do wpływania na podejmowanie decyzji w zdecentralizowanym systemie zarządzania, w którym, zwłaszcza od drugiej połowy XV w., w okresie niemal permanentnej nieobecności władcy w Wielkim Księstwie, będącego jednocześnie królem polskim, dużego znaczenia nabierał taki organ władzy i zarządzania jak Rada Panów. Ta specyfika organizacji aparatu państwowego determinowała notabene wyłącznie świecki charakter urzędu kanclerza.

Innym źródłem tych wpływów było oficjalne stanowisko urzędnika. Jest bardzo charakterystyczne, że sama waga urzędu kanclerza nie była wystarczająca. Dlatego od 1458/1459 r. łączony był ze stanowiskiem wojewody wileńskiego – najwyższym świeckim urzędem w Wielkim Księstwie, który dawał dostęp do pierwszych szeregów najwyższej Rady wielkoksiążęcej.

Rola i znaczenie możliwości osobistych wyjaśnia, dlaczego kanclerze nigdy nie robili kariery poprzez stanowisko pisarza. Dla pretendujących do stanowiska kanclerza posada pisarza była mało prestiżowa. Przyszli kanclerze, nawet na samym początku swojej kariery, aspirowali do stanowisk wyższych i bardziej zaszczytnych, a także tych związanych z zarządem lokalnym. Na przykład Olechno Sudymontowicz przeszedł na stanowisko wojewody wileńskiego i kanclerza (w 1477 r.) z urzędów podczaszego i namiestnika połockiego, Mikołaj Radziwiłłowicz (w 1491 r.) – kasztelana trockiego, jego syn Mikołaj (w 1510 r.) – wojewody trockiego i marszałka ziemskiego, Olbracht Gasztołd (w 1522 r.) – wojewody trockiego⁴⁹. Rozpoczęli swoje kariery: Olechno Sudymontowicz – od podczaszego

⁴⁷ Np. *ibidem*, nr 315, s. 206 (1499 r.); nr 321, s. 209–210 (1499 r.).

⁴⁸ А.І. Груша, *Канцелярия...*, s. 137.

⁴⁹ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie: XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. U. Jemialianczyk, A. Macuk, Warszawa 2004, s. 192–193.

i podkomorzego, Mikołaj Radziwiłłowicz – od namiestnika pieniańskiego i uszpolskiego, jego syn Mikołaj – od podczaszego i krajczego oraz Olbracht Gasztołd – od podczaszego i namiestnika nowogrodzkiego.

Zatem w samym systemie władzy i zarządzania istniały obiektywne ograniczenia możliwości kariery pisarzy, które jednak stopniowo zanikały. Jednocześnie jednak dzieci magnatów, rozpoczynające karierę od urzędów wyższych szczebli, pozostawiały przestrzeń do realizacji na pozycji pisarza osobom niższego pochodzenia. To właśnie spośród nich uzupełniano grono pisarzy.

Stanowisko pisarza było dla nich bardzo atrakcyjne. Świadczą o tym dane dotyczące stażu służby. W przypadku pierwszego pokolenia pisarzy za rządów Kazimierza nie zawsze jest możliwe ustalenie jej długości. Jeśli chodzi o kolejne pokolenia pisarzy z okresu panowania tego monarchy, a także Aleksandra i Zygmunta, należy uznać, że służba ta była dość długa. Mogła trwać do 32 lat. Wyjątkowym przypadkiem jest Iwan Hornostaj, który pozostawał na służbie pisarza przez 39 lat. W 16 z 27 przypadków służba trwała dłużej niż 10 lat, w 10 – 20 lat lub dłużej (zob. tab. 2).

Tabela 2. Staż pracy pisarzy⁵⁰

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Przybliżony staż pracy
1.	Puzyr	[1440–1450]	10
2.	Iwan Kuszlejko	[1440–1460]	20
3.	Łohwin	[1440–1450]	10
4.	Semen Sapieha	[1440–1450]	10
5.	[Wasył] Kopeć	1446/1447–1453	6
6.	Jakub	1449–1476	27
7.	Mikita Syczowski (Syczewski)	1449–1469, † przed 24 VIII 1493	20
8.	Wasył Lubicz	1449–1481, † przed 25 III 1490	32
9.	Januszko	1454/1455–1482	27
10.	Pietrasz Fominicz Lubicz	1469–1495	26
11.	Bohdan Semenowicz Sapieha	1471–1488	17
12.	Lew Bohowitynowicz	1481–1487, 1497, 1502, 1503	9
13.	Iwan Jackowicz Władyka	1483–1498, † przed VII 1499	15
14.	Fedor Hryhoriewicz	1486–1502, † przed 22 V 1503	16
15.	Fedor Januszkowicz	1492–1505	13
16.	Iwan Semenowicz Sapieha	1493–1517	24

⁵⁰ Odniesienia do źródeł znajdują się w tab. 1.

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Przybliżony staż pracy
17.	Hryhory Isajewicz Hromyka	1503–1516	13
18.	Michał Bohusz Bohowitynowicz	1504–1530, † przed I 1531	26
19.	Nikolski Wasylewicz Pawłowicza	1505–1508	3
20.	Sidor Wasylewicz Kopeć	1506–1531, † przed 30 V 1531	25
21.	Fedor Michajłowicz Światosza	1507–1516	9
22.	Iwan Bohdanowicz Sapieha	1507–1516	9
23.	Bohuchwał Dmitrowicz	1511–1516	5
24.	Iwan Hornostaj	1513–1516, 1522–1558	39
25.	Michał Wasylewicz Świniuski	1514, 1529–1545, † przed 15 VI 1545	17
26.	Maciej Wojna	1543–1549	6
27.	Bohusz Wasylewicz Zarojski	1543–1544	1 ⁵¹

Drogi i sposoby wejścia pisarzy do zawodu

W jaki sposób pisarze wchodziłi do zawodu? Nietrudno nie zauważyć istnienia rodzinnych ścieżek, gdy pisarze-ojcowie i pisarze-stryjowie pomagali – odwołując się do swoich zasług i wykorzystując swoje kontakty – uzyskiwać to stanowisko dla swoich synów i bratanków. Zapewne dzięki pomocy ojców stanowisko pisarza uzyskali synowie Semena Sapiehy – Bohdan i Iwan, syn Wasyla Kopcia – Sidor, syn Januszki – Fedor, syn Wasyla Pawłowicza – Nikolski, syn diaka Wasyla Pietrowicza Zarojskiego – Bohusz, bratanek Wasyla Lubicza – Pietrasz Fominicz Lubicz, bratanek Lwa Bohowitynowicza – Michał Bohusz Bohowitynowicz⁵².

Pewną rolę mogli odegrać także dalsi krewni. Są podstawy, by przypuszczać, że pisarz Wasyl Pawłowicz i Fedor Hryhoriewicz byli kuzynami⁵³, a Wasyl (jako najstarszy) mógł pomóc Fedorowi w wejściu na służbę pisarza. Dzieci i bratankowie

⁵¹ Tabela ta nie obejmuje Wasyla Pawłowicza (o którym informacje znajdują się w tab. 1). Istnieją powody, by sądzić, że jego działalność przypadała na dłuższy okres niż to wynika ze źródeł. Nie jest jednak możliwe określenie, jak długo pełnił swoją funkcję.

⁵² O tym, że Fedor Januszkowicz i Januszko, Nikolski Wasylewicz Pawłowicza i Wasyl Pawłowicz to syn i ojciec, a Pietrasz Fominicz Lubicz i Wasyl Lubicz to bratanek i stryj informują bezpośrednio źródła: LM. Kn. 6, nr 163, s. 131 (1496 r.); nr 531, s. 313 (1505 r.); nr 618, s. 351 (1495 r.) i in. W innych przypadkach związki pokrewieństwa pisarzy ustalane są na podstawie innych danych genealogicznych, a także pośrednich. Na temat pokrewieństwa Lwa Bohowitynowicza i Michała Bohusza Bohowitynowicza zob. K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 19.

⁵³ Ich dziadkiem ze strony ojca mógł być Miszko (zob. niżej).

mieli większe szanse na objęcie stanowisk w kancelarii, ponieważ ich ojcowie i stryjowie, dbając o przyszłość potomstwa i bliskich krewnych, mogli osobiście uczyć ich pisania oraz przekazywać tajniki swojego urzędu i zawodu⁵⁴.

Ale w jaki sposób ich ojcowie i stryjowie – Semen Sapieha, Wasyl Kopeć, Wasyl Lubicz, Januszko, Wasyl Pawłowicz, Lew Bohowitynowicz – stali się pisarzami? Bliższa analiza całego badanego okresu pokazuje, że większość pisarzy, których regionalne pochodzenie da się ustalić, wywodzi się głównie z powiatu smoleńskiego i mińskiego oraz Wołynia. Smoleńszczyzna i Wołyń to regiony o bardzo wysokiej kulturze, dawnych i trwałych tradycjach pisma i piśmiennictwa, gdzie zawód pisarza cieszył się wysokim prestiżem. Jeśli chodzi o Smoleńsk, trzeba wspomnieć, że w XV w. pisano tam latopisy.

Warto sprawdzić, jak przedstawia się w tym kontekście Mińsk. Jak wykazało jedno z niedawno opublikowanych źródeł⁵⁵, choć ośrodek ten ustępował wyżej wymienionym regionom pod względem poziomu kultury piśmiennej, to Cerkiew prawosławna miała tam bardzo silną pozycję i inspirowała rozwój pisma cyrylickiego. W Mińsku znajdował się jeden z najbardziej czczonych monasterów w całym Wielkim Księstwie Litewskim – Zmartwychwstania Pańskiego. Z tego miasta pochodził jeden z prawosławnych hierarchów Wielkiego Księstwa – metropolita i arcybiskup kijowski i całej Rusi Jona II (1503–1507). W Mińsku mieściła się jedna z rezydencji zwierzchnika Cerkwi prawosławnej tego państwa⁵⁶ (główna rezydencja znajdowała się w Nowogródku) (zob. tab. 3).

Tabela 3. Pochodzenie regionalne pisarzy

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Powiat lub region
1.	Iwan Kuszlejko	[1440–1460]	miński ⁵⁷
2.	Semen Sapieha	[1440–1450]	smoleński ⁵⁸
3.	[Wasyl] Kopeć	1446/1447–1453	smoleński ⁵⁹

⁵⁴ Przykładem mogą być dzieci byłego pisarza Lwa Bohowitynowicza – Bohdan i Iwan, którzy nie tylko umieli pisać, ale nawet samodzielnie przygotowywali dokumenty formalizujące ich prywatne transakcje; M. Klovas, „*Ad perpetuam rei memoriam*”. *Privatūs dokumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje*, Vilnius 2021, s. 141, 523, 525. Posługiwali się zaawansowanym pismem, bardzo podobnym do pisma kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lwowicze nie wykorzystali jednak tej szansy, by zostać pracownikami kancelarii.

⁵⁵ А.І. Груша, А.Б. Доўнар, С.У. Палехаў, *Судовае раішэнне архіепіскапа і мітрапаліта Кіеўскага і ўсяе Русі Іосіфа II Солтана за 1510 г.*, „Архіварыус. Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў” 19, 2021, s. 51–76.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 57, 70–71.

⁵⁷ А.І. Груша, *Ваколіцы Менска...*, s. 68, 84.

⁵⁸ *Idem*, *Канцылярыя...*, s. 176–177.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 176–177.

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Powiat lub region
4.	Jakub	1449–1476	smoleński ⁶⁰
5.	Mikita Syczowski (Syczewski)	1449–1469, † przed 24 VIII 1493	smoleński ⁶¹
6.	Wasył Lubicz	1449–1481, † przed 25 III 1490	miński ⁶²
7.	Januszko	1454/1455–1482	Wołyń ⁶³
8.	Wasył Pawłowicz	1463	czernihowski ⁶⁴
9.	Pietrasz Fominicz Lubicz	1469–1495	miński ⁶⁵
10.	Bohdan Semenowicz Sapieha	1471–1488	smoleński ⁶⁶
11.	Lew Bohowitynowicz	1481–1487, 1497, 1502, 1503	Wołyń ⁶⁷
12.	Iwan Jackowicz Władyka	1483–1498, † przed VII 1499	Wołyń ⁶⁸
13.	Fedor Hryhoriewicz	1486–1502, † przed 22 V 1503	smoleński albo briański, albo czernihowski ⁶⁹

⁶⁰ Jakub miał nadania wielkksiążęce w Smoleńsku; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, oprac. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 1998 (dalej: LM. Kn. 3), s. 44; O.B. Лицкевич, „Летописец великих князей литовских” и „Повесть о Подолье”: опыт комплексного критического разбора, Санкт-Петербург 2019, s. 241–242). Opinia O.W. Lickiewicza, że Jakub mógł pochodzić z Podola, nie jest wystarczająco uzasadniona; *ibidem*, s. 250–253.

⁶¹ A.I. Груша, *Канцылярыя...*, s. 176–177. Mikita miał dwór w Smoleńsku, niedaleko świątyni Borysa i Gleba; LM. Kn. 8, nr 471, s. 344.

⁶² A.I. Груша, *Канцылярыя...*, s. 176–177; *idem*, *Ваколіцы Менска...*, s. 69, 79, 84–86; *idem*, *Кризис доверия?...*, s. 378.

⁶³ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 22; A.I. Груша, *Канцылярыя...*, s. 176–177.

⁶⁴ O jego pochodzeniu bardziej szczegółowo: K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 23; E.B. Русина, *Знакомый незнакомец. Василий Никольский en famille*, „Славяноведение” 2, 2000, s. 70–73; *eadem*, *Василь Никольський...*, s. 45–52; *eadem*, *Політико-конфесійні орієнтири...*, s. 14–15, 17–21; *eadem*, *До історії міжконфесійної полеміки...*, s. 466–472.

⁶⁵ A.I. Груша, *Ваколіцы Менска...*, s. 72, 79, 84–86, 86–87.

⁶⁶ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 24; A.I. Груша, *Канцылярыя...*, s. 176–177.

⁶⁷ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 20; A.I. Груша, *Канцылярыя...*, s. 176–177.

⁶⁸ K. Pietkiewicz wskazuje, że Iwan Jackowicz Władyka pochodził z Wołynia; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 25. Rzeczywiście, w jednym z dokumentów wśród Wołyńian występuje królewski diak Fedor Władyka, prawdopodobnie brat Iwana (*Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków...*, t. 1, nr 89, s. 85, 1487 r.).

⁶⁹ Istnieje opinia, że Fedor Hryhoriewicz pochodził z ziemi briańskiej na Siewierszczyźnie; S.M. Kuczyński, *Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936, s. 367; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 20. To wymaga jednak doprecyzowania. Fedor mógł być synem Hryhora (Hryńka) Miszkowicza, który w latach 40. XIV w. posiadał majątki w powiecie smoleńskim: Hobja (Гобья), Kreczaków (Кречаків), Tajczuków (Тайчуков), Chontli (Хонтли), Klimjita (Климьита), Kowylno (Ковыльно), Demena (Демена), Laszenka (Лашенка), Snototec (Снопотец). Na administracyjne podporządkowanie tych posiadłości wskazują tytuły serii zapisów, w których występują te nadania: *У Смоленску, У Смоленскои державе, Смоленескъ, инъдик(т) 9. Г(оспо)д(и)нъ з(о)с(по)д(а)ръ великии княз, Смоленескъ. Оттуль приказывалъ панъ Петраш, панъ Ондрей*

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Powiat lub region
14.	Fedor Januszkowicz	1492–1505	Wołyń ⁷⁰
15.	Iwan Semenowicz Sapieha	1493–1517	smoleński ⁷¹
16.	Hryhory Isajewicz Hromyka	1503–1516	miński ⁷²
17.	Michał Bohusz Bohowitynowicz	1504–1530, † przed I 1531	Wołyń ⁷³
18.	Nikolski Wasylewicz Pawłowicz	1505–1508	czernihowski albo słonimski ⁷⁴

Саковичъ; LM. Kn. 3, s. 37, 43, 44, 47; na temat lokalizacji Snopota zob. A.B. Шеков, *Верховские княжества. Середина XIII – середина XVI в.*, Москва 2012, s. 144, 175. Jeśli Hobja została nadana Hryhorowi у вотичину, to wsiami Kowylno, Demena i Snopotec zarządzał *do woli* władcy, ponieważ wszystkie te posiadłości, jak widać, za życia obdarowanego zostały mu odebrane i nadane księciu Fedorowi Worotyńskiemu; *ibidem*, s. 143. Synem Hryhorja Miskowicza mógł być „bojarzyn smoleński” Bohdan Hryhoriewicz, figurujący w źródłach z końca XV w.; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, oprac. A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius 2012 (dalej: LM. Kn. 5), nr 590, s. 400, 1499 r.; LM. Kn. 6, nr 243, s. 168 (1497 r.); nr 296, s. 193 (1499 r.); nr 297, s. 194 (1499 r.). Najprawdopodobniej jest to ta sama osoba, co „bojarzyn briański” Bohdan Hryhoriewicz (Hryhorjew), występujący w źródłach z tego samego czasu; LM. Kn. 5, nr 124, s. 89, 1496 r.; nr 216, s. 134, 1497 r.; LM. Kn. 6, nr 236, s. 163 (1497 r.); nr 608, s. 348 (1496 r.). To podwójne oznaczenie mogło powstać, ponieważ majątki Bohdana znajdowały się jednocześnie na terytorium powiatów smoleńskiego i briańskiego (wspomniane wyżej dobra Hryhoria Miskowicza rzeczywiście leżały na pograniczu Smoleńska i Briańska). Bojarzyn smoleński Bohdan Hryhoriewicz żył jeszcze w 1509 r.; LM. Kn. 8, nr 438, s. 325. Najwidoczniej to on jest wymieniony w 1509 r. wśród byłych jeńców moskiewskich (*ibidem*, nr 565, s. 413), a w 1514 r. – jako kaznaczej smoleński i namiestnik horwolski; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, oprac. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002 (dalej: LM. Kn. 9), nr 164, s. 150). Prawdopodobnie „bojarzyn czernihowski” Iwaszko Hryhoriewicz był z nim spokrewniony; LM. Kn. 6, nr 135, s. 121 (1495 r.). Można go utożsamiać z Iwaszkiem Hryhoriewiczem [c] Смоленска, wspomnianym w 1510 r.; LM. Kn. 8, nr 580, s. 430. Najprawdopodobniej to Bohdan, Iwan, a także przyszły pisarz Fedor są wymienieni pod patronimem „Hryhoriewiczze” w księdze 3 Metryki jako odbiorcy majątku Osowicza (Osowika?) (Осович, Осовик) i Koraczowa (Корачов); LM. Kn. 3, s. 44. Zakładam, że Hryhory Miskowicz był rodzonym bratem Pawła Miskowicza (H. Lulewicz, Miskowicze, Kalenikowicze, Tyszkowicze (Tyszkiewiczze) – cztery pokolenia w dziejach rodu (XV wiek – pierwsza połowa XVI wieku), w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, współudź. E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 310–311), którego można utożsamiać z ojcem pisarza Wasyla Pawłowicza i dziadkiem pisarza Nikolskiego Wasylewicza Pawłowicza. Ten Paweł miał początkowo majątek w ziemi siewierskiej, w zamian za który otrzymał Chalcz w powiecie homelskim; E.B. Русина, *Знакомый незнакомец...*, s. 72; *eadem*, *Василь Никольський...*, s. 49; *eadem*, *Політико-конфесійні орієнтири...*, s. 18–19; *eadem*, *До історії міжконфесійної полеміки...*, s. 470.

⁷⁰ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176–177.

⁷¹ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 24–25; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176–177.

⁷² K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176, 178; *idem*, *Ваколицы Менска...*, s. 77, 79.

⁷³ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 19; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176, 178.

⁷⁴ A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176, 178. Więcej o jego pochodzeniu: K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 23; E.B. Русина, *Знакомый незнакомец...*, s. 70–73; *eadem*, *Василь Никольський...*, s. 45–52; *eadem*,

Nr	Pisarz	Przybliżony okres działalności	Powiat lub region
19.	Sidor Wasylewicz Kopeć	1506–1531, † przed 30 V 1531	smoleński ⁷⁵
20.	Iwan Bohdanowicz Sapieha	1507–1516	smoleński ⁷⁶
21.	Bohuchwał Dmitrowicz	1511–1516	Wołyń ⁷⁷
22.	Iwan Hornostaj	1513–1516, 1522–1558	kijowski ⁷⁸
23.	Michał Wasylewicz Świniusi	1514, 1529–1545, † przed 15 VI 1545	nowogrodzki ⁷⁹
24.	Bohusz Wasylewicz Zarojski ⁸⁰	1543–1544	nowogrodzki ⁸¹

Co zadziwiające, wśród wszystkich pisarzy nie było żadnego, który pochodziłby z Połocka, innego ważnego ośrodka piśmiennictwa w Wielkim Księstwie Litewskim.

Політико-конфесійні орієнтири..., s. 14–21; *eadem*, *До історії міжконфесійної полеміки...*, s. 465–472. Nie wiadomo jednak, gdzie urodził się Nikolski. Być może jego miejscem urodzenia był majątek Dereczyn w powiecie słonimskim, jeśli przyjąć, że jego matką była wdowa po Bohdanie Waśkowiczu Dromutewiczu. Dzięki temu małżeństwu ojciec Nikolskiego, Wasyl Pawłowicz, otrzymał ten majątek; LM. Kn. 6, nr 531, s. 313, 1505 r. Wiadomo jednak, że Nikolski był jednocześnie właścicielem posiadłości w powiecie czernihowskim; *ibidem*, nr 156, s. 129 (1496 r.).

⁷⁵ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 22; A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176, 178.

⁷⁶ A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 176, 178.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 176, 178.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 177, 178.

⁷⁹ Michał Wasylewicz był synem Wasyla Jewłaszkwicza. Źródło z 1503 r. podaje, że otrzymał on od Kazimierza *двор Якимовский, село Залу́же*, niedaleko Swierżna, z różnymi dobrami wzdłuż rzeki Niemen, a także *в Опечкох, в Ячню* i innych miejscach. Wieś ta znajdowała się na terytorium powiatu nowogrodzkiego; AGAD, Dok. perg., nr 7415; publikowany: *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków...*, t. 1, nr 148, s. 149–150. Wasyl Jewłaszkwicz żył jeszcze w 1520 r. W tym roku jego syn Michał poprosił władcę o nadanie jego ojcu biskupstwa, *которая се напервеи отворит, Луцькая або Володимирская*, jako rekompensatę dla Michała za jego wydatki podczas służby; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, oprac. A. Banionis, A. Baliulis, Vilnius 1997 (dalej: LM. Kn. 10), nr 75, s. 82. Michał miał brata Marka, lepiej znanego w źródłach jako Marko Żorawnicki. Jedno ze źródeł wprost nazywa ich braćmi (NGAB, f. 694, op. 4, nr 1048, 1534 r.). K. Pietkiewicz (*idem*, *op. cit.*, s. 127) uważa, że bratem Wasyla Jewłaszkwicza był Zeńko Jewłaszkwicz, który w latach 1480–1490 piastował stanowiska koniuszego nowogrodzkiego, ciwuna wołożyńskiego, horodniczego i klucznika nowogrodzkiego, a w latach 1493–1496/1497 – namiestnika toropieckiego; LM. Kn. 3, nr 20, s. 76–77, 1493 r.; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4*, oprac. L. Anužytė, Vilnius 2004, nr 23.2, s. 79 (1488 r.), 23.15, s. 87 (1490 r.); nr 68, s. 113 (1482 r.); nr 121, s. 135 (1488 r.); LM. Kn. 6, nr 100, s. 107 (1495 r.); nr 264, s. 178 (1496/1497 r.); nr 591, s. 342 (1497 r.); nr 607, s. 348 (1496 r.). Ale tak nie jest. Zeńko był właścicielem wsi Połuże w powiecie nowogrodzkim (LM. Kn. 3, nr 20, s. 76–77, 1493 r.), a Wasyl – Załuże w tym samym powiecie (są to różne osady). Połuże było dziedzictwem Zeńki, a Załuże nadanym majątkiem Wasyla.

⁸⁰ Tabela ta nie obejmuje Puzyra, Łohwina, Fedora Michajłowicza Światoszy i Macieja Wojny (o których informacje są w tabeli 1). Nie jest możliwe określenie ich regionalnego pochodzenia.

⁸¹ Najprawdopodobniej pochodził z majątku Zaroj w powiecie nowogrodzkim.

Jeśli przyjrzeć się bliżej środowisku pisarzy ze Smoleńszczyzny, Wołynia i Mińszczyzny, można uznać, że należeli oni do kręgu intelektualistów, którzy byli głęboko zaangażowani w życie duchowe społeczeństwa, mieli wysokie potrzeby kulturalne i intelektualne, wiedzę z zakresu teologii i historii, skłonność do twórczej aktywności i duchowych poszukiwań.

Badania prowadzone w ostatnich latach pokazały, że pisarz Jakub mógł być autorem dzieł teologicznych i historyczno-literackich przygotowywanych na zlecenie hierarchów i elity rządzącej Wielkiego Księstwa. Jemu przypisuje się współautorstwo unikalnego pomnika myśli teologicznej – listu metropolity kijowskiego Misaiła, innych hierarchów, kniaziów i panów Wielkiego Księstwa do papieża Sykstusa IV z 1476 r.⁸² (w którym wyrażono uznanie unii florenckiej z 1439 r.)⁸³; stworzenie jednej z części *Latopisu Wielkich Książąt Litewskich* (*Летопиसेц великих князей литовских*), pierwszego zводу latopisarskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, stworzenie lub ostatnią redakcję *Opowieści o Podolu*⁸⁴. Oceniając te prace, badacze charakteryzują Jakuba jako znawcę historii Kościoła i teologii⁸⁵.

Hipotezy te wyglądają nieco fantastycznie, bo gdyby je przyjąć, należałoby uznać Jakuba za człowieka obdarzonego ogromnym talentem i zdolnościami. Zostały one jednak sformułowane przez uznanych badaczy, którzy dość solidnie uargumentowali swoje zdanie. Mówiąc o duchowych poszukiwaniach Jakuba, nie sposób nie przyznać, że jego uznanie unii kościelnej mogła być raczej jego osobistym przekonaniem niż refleksją nad realizacją zadań władzy zwierzchniej.

Pisarz Pietrasz Fominicz Lubicz stanowi przykład osoby również zaangażowanej w poszukiwania duchowe. Pod koniec życia zrezygnował z piastowanego urzędu, rozwiódł się z żoną i sprzedał znaczną część swojego majątku. I jeśli sądzić po jednym źródle aktowym, które nazywa go dwoma imionami: „Петрашко, а инако Перфирей”, wskazuje na obecność wśród jego majątku „ризницы”, „святостей” i książek, a były pisarz, który służył wielkiemu księciu co najmniej 26 lat, zamierzał zostać kapłanem lub mnichem (w źródle Pietrasz nie jest wymieniony jako żaden z nich)⁸⁶.

Bardzo kuszące byłoby przyłączenie się do tezy ukraińskiej badaczki Ołeny Rusynej, która utożsamia byłego pisarza Aleksandra i Zygmunta Nikolskiego Wasylewicza Pawłowicza z Wasylem Nikolskim – autorem *Opowieści o zstąpieniu*

⁸² Istnieje dość bogata literatura na ten temat; zob. Н. Заторський, „Послання Мисаїла до папи Сикста IV” 1476 року: реконструкція архетипу, Львів 2018.

⁸³ Е.В. Русина, *Литературные памятники XV–XVI вв.: наблюдения и заметки*, „Studia Historica Europae Orientalis” 7, 2014, s. 196; *eadem*, *Політико-конфесійні орієнтири...*, s. 10–12; *eadem*, *Послание Мисаила 1476 г.: бытование, рецепция, информационные ресурсы*, „Studia Historica Europae Orientalis” 14, 2021, s. 64.

⁸⁴ Więcej informacji na ten temat zob. О.В. Лицкевич, *op. cit.*, s. 238–262, 717–718.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 247.

⁸⁶ А.І. Груша, *Ваколицы Менска...*, s. 87.

Ducha Świętego, napisanej w 1511 r. na polecenie wojewody serbskiego Stefana Jakszycza⁸⁷. Hipoteza ta nie jest pozbawiona podstaw, choć wymaga weryfikacji⁸⁸.

Pisarze otaczali się ludźmi o podobnych zainteresowaniach. Diak Maciej Dzieśiąty był sługą Fedora Januszkowicza. Odebrawszy dymisję, „еже не съкрыти таланта, от Бора преданного”, tj. kierując się wewnętrznym powołaniem, rozpoczął, a w 1507 r. ukończył pracę nad stworzeniem biblijnego zbioru (znanego z późniejszych źródeł i w literaturze jako *Десятоглав*)⁸⁹. Badacze uważają ten kodeks za jeden z najwspanialszych i najbardziej harmonijnych zabytków rękopiśmiennictwa, który stoi na równi z Ewangeliarzem Ostromira i Psalterzem Kijowskim⁹⁰. Maciej napisał o pisarzu Fedorze: „бе бо христолюбецъ”⁹¹. I rzeczywiście był, sądząc po jego hojnym darowiznach dla cerkwi⁹².

Dlaczego przytoczyłem te wszystkie informacje? Mianowanie na stanowisko pisarza, podobnie jak inne tego typu zatrudnienia, było rodzajem przywileju (tak jak nadania ziemi itp.). Nadanie stanowiło nagrodę za wierną służbę, zachętę do staranniejszej pracy. Ale w tym przypadku ważne jest, w jakim stopniu główny motyw nadania – obdarzenie łaską wiernego sługi – był ograniczony inną kwestią,

⁸⁷ Е.В. Русина, *Знакомый незнакомец...*; *eadem*, *Василь Никольський...*; *eadem*, *Василь Никольський: невідомий книжник XVI ст.*, w: *Беларусь–Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін. Міжнародная навуковая канферэнцыя. Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г.*, Мінск 2004; *eadem*, *Політыко-канфесійні орієнтиры...*, s. 12–21; *eadem*, *До історыі міжканфесійнай полемікі...*, s. 465–472.

⁸⁸ Moje zastrzeżenia są następujące: pisarz ten nazywał się Nikolski Wasylewicz lub Nikolski Wasylewicz Pawłowicza. Głównym argumentem O.W. Rusynej jest to, że we wczesnym spisie „Оповісці”: „Василь згадується не як „презвитер”, а як „прозываемый” Нікольським”, *eadem*, *Василь Никольський...*, s. 44. *eadem*, *Політыко-канфесійні орієнтиры...*, s. 12–13. Identyfikacja ta nie jest bezsporna. W większości źródeł pisarz ten znany jest jedynie jako Nikolski lub Mikolski, Nikolski Wasylewicz i Nikolski Wasylewicz Pawłowicza; LM. Kn. 5, nr 479, s. 292, 1502 r.; LM. Kn. 6, nr 156, s. 129 (1496 r.); nr 531, s. 313 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 69, s. 112 (1508 r.); nr 72, s. 117 (1508 r.); nr 206, s. 196 (1506 r.); nr 339, s. 270 (1508 r.); nr 356, s. 277 (1508 r.); nr 416, s. 313 (1508 r.); nr 551, s. 397 (1507 r.) i in.; i tylko dwa z nich wymieniają go jako Wasyla Nikolskiego lub Mikolskiego; *ibidem*, nr 424, s. 316 (1509 r.); nr 487, s. 353 (1510 r.). W tym przypadku ważniejsza jest inna rzecz, a mianowicie, jak wołał się nazywać. W tych dokumentach, których odbiorcą był sam pisarz, występuje wyłącznie jako Nikolski; LM. Kn. 6, nr 531, s. 313, 1505 r.; LM. Kn. 8, nr 206, s. 196, 1506 r. A Wasylem Nikolskim jest nazywany w aktach wydanych bez jego udziału, po jego ucieczce z Wielkiego Księstwa Litewskiego, w okolicznościach, w których twórcy tych aktów nie zwracali szczególnej uwagi na osobliwości jego imiennictwa (imię „Nikolski” jest naprawdę dość oryginalne).

⁸⁹ Kodeks ten jest przedmiotem fundamentalnej pracy: *Библия Матфея Десятого 1507 года. Из собрания Библиотеки Российской академии наук*, t. 1: *Факсимильное воспроизведение рукописи БАН, собр. И.И. Срезневского*, II. 75 (24.4.28); t. 2: *Исследования и материалы*, red. А.А. Алексеев, оргас. А.Е. Жуков, Ф.В. Панченко, Санкт-Петербург 2020.

⁹⁰ *От издателей*, w: *Библия Матфея Десятого 1507 года...*, t. 2, s. 7.

⁹¹ *Ibidem*, s. 11.

⁹² LMAVB, F1-46 (1502 r.), F1-511 (1508 r.); LM. Kn. 8, nr 316, s. 258 (1508 r.); А.И. Груша, *Кризис доверия?...*, s. 117–118.

a mianowicie znalezieniem specjalisty w określonym rodzaju pracy⁹³. I obecność tego merytokratycznego wątku, jeśli wziąć pod uwagę duchowe i intelektualne horyzonty pisarzy (np. Jakuba i Pietrasza Fominicza Lubicza) jest silnie odczuwalna już na wczesnych etapach działalności kancelarii.

Wydaje się, że przyszli pisarze mieli wewnętrzną motywację do przyjęcia tego stanowiska. Jednocześnie władca, odczuwając ich determinację, a także wysokie potrzeby kulturowe i intelektualne oraz kwalifikacje kandydatów na to stanowisko, był skłonny dać im taką szansę. Motywacja ta była ważnym kryterium rekrutacji pisarzy nawet na samym początku panowania Kazimierza. Pisarze nie tylko byli wybierani, ale sami również podejmowali decyzje, jak choćby dotyczące ścieżki kariery.

Wybór wskazanych osób na stanowisko pisarza był oczywiście dość staranny i uwzględniał m.in. kompetencje intelektualne kandydata, szerokość perspektywy, umiejętności pisanie i prowadzenia negocjacji, elokwencję.

Powyższe rozważania odnosiły się do pierwszych pokoleń pisarzy za czasów Kazimierza. Ale dotyczy to również pisarzy działających za panowania Aleksandra i Zygmunta, osiągających szczyty kariery, którym gospodar powierzał m.in. ważne i odpowiedzialne misje dyplomatyczne. Mam tu na myśli przede wszystkim Iwana Semenowicza Sapiehę, Michała Bohusza Bohowitynowicza i Iwana Horno-staja. Pierwszy z nich, podobnie jak jego starszy kolega Jakub, był zwolennikiem unii kościelnej, sam ją przyjął na początku lat 90. XV w.⁹⁴, a w 1501 r., działając w imieniu metropolity i arcybiskupa kijowskiego Józefa Bułharynowicza, został wraz z sekretarzem Erazmem Ciołkiem przyjęty na audiencji u papieża Aleksandra VI w celu negocjacji w sprawie unii⁹⁵.

Aby zilustrować cechy pisarzy, takie jak wysokie ambicje, wewnętrzna motywacja oraz zdolność do podejmowania znaczącego wysiłku psychicznego dla radykalnej zmiany stylu życia, przytoczę poniższe informacje. Niektórzy pisarze

⁹³ А.И. Груша, *Кризис доверия?...*, s. 372–373.

⁹⁴ *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 14: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, cz. 3: 1392–1501, oprac. A. Lewicki, Kraków 1894, nr 371, s. 390; Б. Бучинський, *Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506*, „Записки Українського Наукового товариства в Києві” 6, 1909, s. 32–33.

⁹⁵ Б. Бучинський, *Змагання до унії руської церкви з Римом...*, s. 17–46. Wśród innych sposobów wejścia do zawodu wskazać można przejście do kancelarii gospodarskiej ze służby hierarchom i urzędnikom. Istnieje opinia, że pisarz Jakub mógł służyć metropolii kijowskiemu Herasimowi pod imieniem Jakow Hryhoriewicz; О.В. Лицкевич, *op. cit.*, s. 37, 236, 248–249, 717. Michajleńca Wasylewicz, który służył najpierw staroście łuckiemu i marszałkowi ziemi wołyńskiej, byłemu pisarzowi Fedorowi Januszkowiczowi, a następnie wojewodzie trockiemu, przysłemu wojewodzie wileńskiemu i kanclerzowi M.M. Radziwiłłowi (RIB 20, nr 36, kol. 568–571, 1507 r.) można utożsamiać z przyszłym pisarzem Michałem Wasylewiczem Świniuskim. Nie mamy jednak żadnych dodatkowych danych, które potwierdzałyby taką identyfikację. Opinia, że Fedor Hryhoriewicz początkowo służył kanclerzowi Michałowi Kieżgajłowiczowi (K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 20) nie znajduje potwierdzenia; LM. Kn. 5, nr 219, s. 136, 1499 r.

pochodzili z regionów bardzo odległych od miejsc przebywania i przemieszczania się władcy. Ojcowizna Iwana i Bohdana Semenowiczów Sapiehów, tj. majątek ich ojca, również pisarza – Opaków, znajdował się prawie 600 km na wschód od Wilna; ojcowizna Sidora Wasylewicza Kopcia – ok. 450 km. Tam i w pobliżu mieściły się również ojcowizny pisarzy Wasyla Pawłowicza, jego syna Nikolskiego i Fedora Hryhorjewicza. Pisarze ci pozostali lojalni wobec wielkiego księcia litewskiego. Nie straszne im były trudności związane z lokalizacją tych majątków na terytorium, które było przedmiotem roszczeń wielkiego księcia moskiewskiego (ojcowizna Sapiehów znajdowała się w odległości ok. 170 km od Moskwy), a także przeniesieniem głównych majątków bliżej centrum, w którym prowadzili działalność.

Kierunki rozwoju karier

Wyróżnić można dwa typy rozwoju karier: poziomy i pionowy. Pierwszy wyrażał się w awansie w ramach systemu administracyjno-politycznego na zbliżonym poziomie hierarchii. Drugi typ był ruchem dośrodkowym w kierunku rdzenia tego systemu. Przykładem poziomego rozwoju karier pisarzy jest ich jednoczesne mianowanie na inne stanowiska, choć niższe, ale przynoszące dodatkowe dochody. Pionowy rozwój kariery oznaczał ruch w górę, w tym w ramach kancelarii.

Choć pisarzom uniemożliwiano dostęp do urzędu kanclerza, sama specyfika działalności kancelarii, w którą zaangażowana była cała grupa pracowników, musiała wyodrębnić spośród nich przynajmniej najbardziej doświadczonych i wykwalifikowanych. W sytuacji ich stałego pobytu przy wielkim księciu, który będąc królem polskim, często przebywał na terytorium Korony (podczas gdy wojewoda wileński i kanclerz musiał przebywać w Wielkim Księstwie) – także osoby, na których spoczywał obowiązek rozwiązywania kwestii związanych z organizacją pracy tych kancelistów.

Kiedyś postawiłem już tezę o istnieniu „starszych” pisarzy w kancelarii⁹⁶. Ponowne zbadanie źródeł potwierdziło ich istnienie. Po raz pierwszy wspomniano o nich pod koniec lat 90. XV w.⁹⁷ Informacje o najwyższych pisarzach pochodzą z czasów wcześniejszych. Pierwsza taka wzmianka sięga 1476 r. Stanowisko to piastował wówczas pisarz Jakub. Sądząc po domniemanej dacie jednego z listów do niego adresowanych, w którym jest nazywany „писарем ближнейшим” króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego⁹⁸, mógł zajmować to stanowisko już w latach 60. XV w.

⁹⁶ А.І. Груша, *Канцелярия...*, s. 55–57.

⁹⁷ LM. Kn. 6, nr 579, s. 338.

⁹⁸ О.В. Лицкевич, *op. cit.*, s. 245.

Źródła wymieniają Fedora Hryhoriewicza (1499 r.)⁹⁹, a także Fedora Januszkowicza jako najwyższych pisarzy (1501 r.; ten ostatni jest wskazany jako najwyższy pisarz kancelarii ruskiej)¹⁰⁰. Niektóre fakty świadczą o tym, że stanowisko to istniało nieprzerwanie przez cały badany okres¹⁰¹. W przypadku pisarzy ruskich wzmianka „sekreтарz” w dokumentach ruskich była czasami wskazaniem na wyższą pozycję tego urzędu. W ten sposób Fedor Januszkowicz i Iwan Semenowicz Sapieha zostali przywołani w jednym z dokumentów z 1502 r.¹⁰²

Odpowiednikiem najwyższego pisarza było stanowisko najwyższego sekretarza, wprowadzone – co do tego nie ma żadnych wątpliwości – na wzór Korony. Pierwszym i ostatnim najwyższym sekretarzem (aż do ponownego ustanowienia danego stanowiska w 1764 r.) był Iwan Sapieha¹⁰³, który od 1506 r. regularnie występował jako sekretarz, co w łacińskich dokumentach odpowiadało *secretarius supremus*¹⁰⁴.

Jak można sądzić na podstawie danych zawartych w tabeli 1, kiedy pisarze mieli możliwość rozwoju kariery, mógł on przebiegać zarówno poziomo, jak i w górę. Pierwszym „odnoszącym sukcesy” pisarzem był Jakub, który w źródle z 1476 r. został wymieniony nie tylko jako pisarz najwyższy, ale jednocześnie jako klucznik wileński („ключар виленский”)¹⁰⁵.

Jak widać z powyższej tabeli, takich karier za panowania Kazimierza nie było wiele. Udało się to zaledwie kilku osobom, w tym pochodzącemu z Mińska Wasylowi Lubiczowi, który mógł być kolejnym po Jakubie pisarzem najwyższym.

Zmieniło się to za panowania Aleksandra i Zygmunta, kiedy nominacje na dodatkowe stanowiska, jak już wspomniano, stały się powszechne i – można dodać – niejako normą. Za czasów Aleksandra pojawił się nowy rodzaj pionowego rozwoju kariery pisarza, kiedy jego awans wykraczał poza kancelarię.

Pionowy rozwój karier

Pierwszym, który zrealizował tego typu karierę, był Iwan Semenowicz Sapieha. Utrzymując stanowisko pisarza, został mianowany w 1505 r. (lub 1504 r.)¹⁰⁶ marszałkiem. W tym czasie był już bardzo zamożnym człowiekiem, z wielkimi

⁹⁹ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 20.

¹⁰⁰ „de cancellaria Ruthenorum notario supremo”, KDKW 1, nr 510, s. 620; K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21.

¹⁰¹ A.I. Груша, *Канцелярия...*, s. 54.

¹⁰² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 1998, nr 123, s. 183.

¹⁰³ *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 181.

¹⁰⁴ LM. Kn. 8, nr 183, s. 184 (1506 r.) i in.

¹⁰⁵ Н. Заторський, „Послання Мисаїла до папи Сикста IV”..., s. 268.

¹⁰⁶ M. Michalewiczowa, *Sapieha Iwan...*, s. 615.

zasługami dyplomatycznymi, w tym na bardzo ważnym pod względem wschodniej polityki zagranicznej stanowisku kanclerza wielkiej księżnej Heleny (które zajmował od 1502 lub 1501¹⁰⁷ do 1506 r.).

Rywałem Sapiehy na tej ścieżce kariery był jego były zwierzchnik w kancelarii – Fedor Januszkowicz. W 1505 r. został starostą łuckim i marszałkiem ziemi wołyńskiej¹⁰⁸.

Jednym z motywów nadania tych stanowisk było to, że monarcha, „убачивши того то п(а)на Федора заслуги и розуму, и врожености, и вставичности, рачуѣ го „ширшою ласкою осягнути, абы болшей и болше в том пилностю своею добре заслуговати его м(и)л(о)сти тривал”¹⁰⁹.

Według słów władcy starostwo łuckie było „почестнымъ держанемъ и врядомъ”¹¹⁰. Aby zrozumieć, jaką rangę uzyskał Fedor Januszkowicz, gdy został starostą łuckim, należy uwzględnić poniższe fakty. Jego poprzednik na tym urzędzie, książę Semen Jurjewicz Holszański, mógł zajmować miejsce wyższe niż kasztelan trocki i marszałek nadworny (ale jednocześnie niższe niż wojewoda kijowski i hetman najwyższy), choć urząd marszałka nadwornego zajmował wpływowy faworyt Michał Lwowicz Gliński¹¹¹. Aleksander, nadając mu starostwo łuckie i marszałkowstwo ziemi wołyńskiej, zastrzegł, że gdyby musiał odebrać mu te urzędy, w zamian dostanie inną „державу и честь”, urząd tak dobry i dochodowy jak starostwo łuckie. Wszystkie te przywileje zostały potwierdzone przez Zygmunta I w 1507 r.¹¹²

Powód do pozbawienia Fedora Januszkowicza tych stanowisk znalazł się pod sam koniec 1507 r. Gospodar postanowił nadać te je bardzo ważnej osobie, a mianowicie Konstantemu Ostrogskiemu, który niedawno powrócił z moskiewskiej niewoli. W zamian za starostwo łuckie i urząd marszałkowski ziemi wołyńskiej wielki książę nadał Fedorowi zamek Włodzimierz z miasteczkiem Litowizem i monasterem św. Zbawiciela, a także „напротивъ тоє чти староства Луцкого, маршалства Волинское земли” – stanowisko marszałka i miejsce „межи П(а)ны Радами”¹¹³.

Mówiąc o awansie Fedora, należy poczynić jedno zastrzeżenie. Te nominacje były raczej kupowaniem tych stanowisk. Wszak otrzymał te stanowiska w zastaw za przekazanie 1400 złotych węgierskich (według innych źródeł za 1000 złotych,

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 614.

¹⁰⁸ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21.

¹⁰⁹ LM. Kn. 8, nr 187, s. 185.

¹¹⁰ *Ibidem*, nr 292, s. 243 (1507 r.).

¹¹¹ Fakt ten ustalono na podstawie list świadków dokumentów wielkoksiążęcych, np. LM. Kn. 6, nr 262, s. 177 (1498 r.); nr 298, s. 196 (1499 r.); nr 436, s. 261 (1501 r.); nr 501, s. 294 (1503 r.); nr 527, s. 310 (1505 r.).

¹¹² LM. Kn. 8, nr 187, s. 186.

¹¹³ *Ibidem*, nr 292, s. 243–244.

600 w złocie i 400 w monecie¹¹⁴). Był to jednak bardzo poważny „zakup”, który znacznie podnosił rangę osoby piastującej to stanowisko i dawał pewne miejsce w Radzie hospodarskiej. Należy zgodzić się z Krzysztofem Pietkiewiczem, że Fedor był pierwszą osobą w historii Wielkiego Księstwa Litewskiego, która dzięki pracy w kancelarii osiągnęła rangę wojewody¹¹⁵.

Nie wiadomo, jakie szczyty kariery mógłby osiągnąć Fedor Januszkowicz, gdyby nie jego śmierć w 1508 r. Jego rywal Iwan Sapieha, który żył 9 lat dłużej, przewyższył Fedora pod tym względem. W 1511 r. został wojewodą witebskim, a dwa lata później, w 1513 r., awansował na stanowisko wojewody podlaskiego. W tym przypadku należy zwrócić uwagę na ważną rzecz. Sapieha był pierwszym wojewodą witebskim i pierwszym wojewodą podlaskim; stanowiska te zostały utworzone specjalnie dla niego w uznaniu jego zasług.

Te dwie osoby stworzyły precedens w systemie pionowego rozwoju karier pisarzy. Od tego czasu rozpoczęła się seria nominacji pisarzy i byłych pisarzy na wyższe stanowiska. Marszałkami zostali w 1511 r. Michał Bohusz Bohowitynowicz, w 1515 r. Iwan Bohdanowicz Sapieha, w 1520 r. Sidor Wasylewicz Kopeć, a wojewodą witebskim – w 1520 r. Iwan Bohdanowicz Sapieha. Jeszcze wcześniej – w 1509 r. – Michał Bohusz Bohowitynowicz został mianowany na stanowisko podskarbiego ziemskiego, opuścił je w tym samym roku, by objąć je ponownie w 1520 r., tym razem do końca życia¹¹⁶. W 1513 r. rozpoczęła się kariera Iwana Hornostaja, który przewyższył swoich poprzedników i wprowadził już poza rozważanym okresem – w 1551 r. – został wojewodą nowogrodzkim.

Zakres awansu w hierarchii urzędniczej

Nasuwa się pytanie, jak wysoko w hierarchii urzędniczej mogli awansować aktualni i byli pisarze? Pod koniec XV i w pierwszej tercji XVI w. wykształciła się pewna hierarchia urzędników, którzy byli członkami Rady Panów. Strukturę tę można prześledzić w dokumentach wystawianych przez kancelarię wielkksiążęcą; warto podkreślić, że to właśnie pisarze sprawowali nad nią kontrolę¹¹⁷.

Na szczycie wspomnianej hierarchii był wojewoda wileński. Wśród najwyższych urzędów znajdowali się także kasztelan wileński i trocki, starosta żmudzki, marszałek ziemski oraz wszystkie urzędy wojewodów (zob. tab. 4).

¹¹⁴ *Ibidem*, nr 314, s. 256–257 (1508 r.).

¹¹⁵ K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 21, 110.

¹¹⁶ А.І. Груша, *Канцелярия...*, s. 147–149.

¹¹⁷ Źródłem danych na temat tej hierarchii były głównie listy świadków dokumentów wielkksiążęcych.

Tabela 4. Rekonstrukcja hierarchii urzędników

Nr	Przybliżona hierarchia	Najistotniejsze zmiany w hierarchii
1.	wojewoda wileński	wojewoda wileński
2.	kasztelan wileński	kasztelan wileński
3.	wojewoda trocki	wojewoda trocki
4.	kasztelan trocki	marszałek ziemski ¹¹⁸
5.	starosta żmudzki	marszałek nadworny ¹¹⁹
6.	marszałek ziemski	hetman najwyższy ¹²⁰
7.	wojewoda kijowski	kasztelan trocki
8.	wojewoda smoleński (od 1508 r.)	starosta żmudzki
9.	wojewoda połocki (od 1505 r.) ¹²¹	wojewoda kijowski
10.	hetman najwyższy ¹²²	wojewoda smoleński
11.	podczaszy ¹²³	wojewoda połocki
12.	starosta grodzieński (od 1502 r.) ¹²⁴	podczaszy

¹¹⁸ Marszałek ziemski mógł stać wyżej od kasztelana trockiego: LM. Kn. 5, nr 562, s. 380 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 24, s. 66 (1506 r.); LM. Kn. 8, nr 180, s. 177 (1506 r.); nr 181, s. 180 (1506 r.); nr 183, s. 184 (1506 r.); nr 189, s. 187–188 (1507 r.); nr 222, s. 203 (1507 r.); RIB 20, nr 14, kol. 546 (1507 r.); nr 22, kol. 554 (1507 r.) i in.

¹¹⁹ Marszałek nadworny mógł stać wyżej od wojewody połockiego, podczaszego i hetmana: LM. Kn. 5, nr 247, s. 155 (1502 r.); nr 552, s. 370 (1503 r.); nr 553, s. 371 (1503 r.); nr 562, s. 380 (1506 r.); nr 567, s. 384 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 5, s. 57 (1505 r.); nr 29, s. 69 (1506 r.); nr 32, s. 71 (1506 r.); LM. Kn. 8, nr 477, s. 348 (1510 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001 (dalej: LM. Kn. 12), nr 67, s. 158 (1522 r.) i in.

¹²⁰ Hetman mógł stać wyżej od wojewody połockiego: RIB 20, nr 90, kol. 654 (1511 r.); nr 92, kol. 657–658 (1511 r.); nr 95, kol. 661 (1511 r.) i in., a nawet kasztelana trockiego: LM. Kn. 8, nr 315, s. 257 (1508 r.); nr 318, s. 259 (1508 r.); nr 324, s. 263 (1508 r.); nr 340, s. 271 (1508 r.) i in.

¹²¹ Czasem wojewoda połocki stał wyżej od wojewody kijowskiego: RIB 20, nr 51, kol. 588 (1508 r.); nr 52, kol. 592 (1509 r.); nr 54, kol. 595 (1509 r.); nr 55, kol. 597 (1509 r.) i in.

¹²² O korelacji miejsc hetmana i wojewody połockiego zob. LM. Kn. 6, nr 536, s. 318 (1504 r.) i in. O korelacji miejsc hetmana, starosty grodzieńskiego i wojewody nowogrodzkiego: RIB 20, nr 86, kol. 647 (1511 r.); nr 88, kol. 651 (1511 r.) i in.

¹²³ O korelacji miejsc starosty grodzieńskiego i podczaszego: LM. Kn. 9, nr 209, s. 174 (1516 r.); nr 210, s. 174 (1516 r.); nr 216, s. 178 (1516 r.); nr 249, s. 193 (1516 r.); nr 407, s. 250 (1514 r.) i in. O korelacji miejsc podczaszego i wojewody połockiego: LM. Kn. 5, nr 565, s. 382 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 531, s. 314 (1505 r.); LM. Kn. 8, nr 384, s. 289 (1508 r.) i in. Jednak podczaszy mógł stać po staroście grodzieńskim: LM. Kn. 9, nr 178, s. 157 (1514 r.); nr 305, s. 213 (1516 r.); LM. Kn. 10, nr 50, s. 65 (1520 r.); nr 51, s. 65 (1520 r.); nr 52, s. 65 (1520 r.) i in., po marszałku nadwornym: LM. Kn. 8, nr 477, s. 348 (1510 r.) i in., a nawet po marszałku: *ibidem*, nr 315, s. 257 (1508 r.); nr 318, s. 259 (1508 r.); nr 399, s. 301 (1508 r.); nr 482, s. 351 (1510 r.) i in.

¹²⁴ O korelacji miejsc starosty grodzieńskiego i wojewody połockiego: RIB 20, nr 57, kol. 602 (1509 r.); nr 62, kol. 608 (1509 r.); nr 67, kol. 613 (1509 r.); nr 68, kol. 616 (1509 r.); LM. Kn. 8, nr 612, s. 451 (1511 r.); nr 613, s. 454 (1511 r.); nr 615, s. 457 (1511 r.); LM. Kn. 9, nr 1, s. 72 (1511 r.); nr 2, s. 73 (1511 r.); nr 9, s. 82 (1511 r.); nr 20, s. 87 (1511 r.); nr 21, s. 88 (1511 r.); nr 706, s. 380 (1517 r.); nr 719, s. 382 (1517 r.) i in.

Nr	Przybliżona hierarchia	Najistotniejsze zmiany w hierarchii
13.	wojewoda nowogrodzki (od 1507 r.) ¹²⁵	starosta grodzieński
14.	wojewoda podlaski (od 1513 r.) ¹²⁶	wojewoda nowogrodzki
15.	wojewoda witebski (od 1511 r.) ¹²⁷	wojewoda podlaski
16.	marszałek nadworny	wojewoda witebski
17.	starosta łucki	starosta łucki
18.	starosta brzeski (od 1518 r.)	starosta brzeski
19.	kanclerz wielkiej księżnej krajczy kuchmistrz marszałek ochmistrz wielkiej księżnej podkomorzy podskarbi ziemski podstoli ¹²⁸	kanclerz wielkiej księżnej krajczy kuchmistrz marszałek ochmistrz wielkiej księżnej podkomorzy podskarbi ziemski podstoli
20.	koniuszy nadworny ¹²⁹ pisarz ruski pisarz (sekretarz) łaciński ¹³⁰ podskarbi nadworny ¹³¹	koniuszy nadworny pisarz ruski pisarz (sekretarz) łaciński podskarbi nadworny

¹²⁵ O korelacji miejsc wojewody nowogrodzkiego i starosty grodzieńskiego: LM. Kn. 9, nr 178, s. 157 (1514 r.); nr 305, s. 213 (1516 r.); nr 698, s. 375 (1517 r.); LM. Kn. 10, nr 71, s. 80 (1520 r.); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, oprac. A. Dubonis, Vilnius 1997, nr 72, s. 86 (1519 r.); RIB 20, nr 402, kol. 1133 (1522 r.) i in. W *Раде между Панов Рад* Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1507 r. wojewoda nowogrodzki miał miejsce w pobliżu starosty żmudzkiego; LM. Kn. 8, nr 186, s. 185.

¹²⁶ O korelacji miejsc wojewodów podlaskiego i nowogrodzkiego: LM. Kn. 9, nr 248, s. 193 (1516 r.); nr 363, s. 234–235 (1516 r.); nr 443, s. 260 (1514 r.); nr 446, s. 263 (1515 r.); nr 553, s. 306 (1516 r.); nr 637, s. 349 (1516 r.) i in.

¹²⁷ O korelacji miejsc wojewodów witebskiego, połockiego, smoleńskiego i kijowskiego: *ibidem*, nr 145, s. 143 (1514 r.); nr 509, s. 287 (1514 r.); nr 545, s. 302 (1514 r.); LM. Kn. 12, nr 705, s. 543 (1529 r.); *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų būtų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė et al., Vilnius 1997, nr 298, s. 252 (1528 r.); nr 299, s. 253 (1528 r.); nr 303, s. 257 (1528 r.) i in.

¹²⁸ Marszałek, podstoli, kuchmistrz, krajczy, podkomorzy, podskarbi ziemski i ochmistrz wielkiej księżnej zajmowali pozornie równe pozycje. Dlatego ich miejsca na listach się różniły: LM. Kn. 5, nr 170, s. 107 (1498 r.); nr 259, s. 167 (1503 r.); nr 567, s. 384 (1506 r.); LM. Kn. 6, nr 227, s. 159 (1497 r.); LM. Kn. 8, nr 401, s. 302 (1507 r.); nr 586, s. 433 (1511 r.); nr 594, s. 437 (1511 r.); LM. Kn. 9, s. 398, s. 247 (1512 r.); RIB 20, nr 8, kol. 539 (1507 r.) i in.

¹²⁹ O korelacji miejsc koniuszego nadwornego, podstolego i podkomorzego: LM. Kn. 5, nr 552, s. 370 (1503 r.); LM. Kn. 8, nr 593, s. 436 (1511 r.); nr 594, s. 437 (1511 r.) i in.

¹³⁰ Pisarz, podskarbi nadworny i koniuszy nadworny zajmowali pozornie równe pozycje. Dlatego też ich miejsca na listach się różniły: LM. Kn. 6, nr 476, s. 281 (1502 r.); LM. Kn. 8, nr 501, s. 363 (1510 r.); nr 508, s. 367 (1510 r.); nr 526, s. 378 (1510 r.); nr 527, s. 380 (1510 r.); nr 537, s. 388 (1510 r.); nr 540, s. 389 (1510 r.) i in.

¹³¹ O korelacji miejsc podskarbiego ziemskiego i nadwornego: LM. Kn. 8, nr 449, s. 331 (1509 r.). Podskarbi nadworny mógł czasami stać wyżej od marszałka: LM. Kn. 9, nr 457, s. 265 (1515 r.); nr 461, s. 268 (1515 r.) i in.

Hierarchia ta była mniej więcej stabilna, choć wciąż podlegała zmianom, nawet na wyższych szczeblach. Ruchy i ich amplituda zależały od znaczenia osoby, która zajmowała dane stanowisko i jej osobistych zasług. Pomimo wszystkich postępów, pisarze zajmowali najniższe miejsce. Pozycja ta nie mogła zostać podniesiona przez żadną z pisarskich person. Na podobnym poziomie znajdowali się podskarbi i koniuszy nadworny.

Jak wysoki był awans pisarzy i byłych pisarzy w hierarchii urzędniczej składającej się z ok. 20 szczebli? Jeśli pisarz zajmował stanowisko marszałka lub podskarbiego ziemskiego, to był to awans o jeden stopień, ale jeśli zajmował urząd wojewody witebskiego i podlaskiego – to już o pięć lub sześć, a to było już znaczące.

Charakterystyka karier

Biorąc pod uwagę dane dotyczące obiektywnych ograniczeń i pewnego pułapu możliwości kariery pisarzy, można wyróżnić następujące dwa typy: biurokraty-intelektualisty i męża stanu. Głównymi kryteriami rozróżnienia są wspomniane ograniczenia i możliwości, a także horyzonty aspiracji i oczekiwań pisarzy.

Za panowania Kazimierza i częściowo Aleksandra dominował pierwszy typ. Pisarze, którzy zrobili taką karierę, służyli przez długi czas, ale ze względu na niewygórowanie wspomnianych oczekiwań mogli poświęcić się działalności twórczej, jak Jakub. Głębokie zaangażowanie w życie duchowe społeczeństwa, wysokie wymagania kulturalne i intelektualne, skłonność do duchowych poszukiwań mogły determinować osobistą pozycję tych pisarzy. Jeden z późniejszych przedstawicieli tej grupy, Nikolski Wasylewicz Pawłowicz, wziął aktywny udział w buncie Michała Glinieckiego w 1508 r. Jego udział mógł być wynikiem osobistego wyboru wynikającego ze światopoglądu. Niektórzy ze względu na niewygórowane oczekiwania mogli porzucić służbę pisarza i całkowicie zmienić swój sposób życia, jak Pietrasz Fominicz Lubicz, który zamierzał poświęcić się Bogu.

Natomiast za panowania Aleksandra i Zygmunta pojawił się typ pisarza-męża stanu, który uzyskał nowe możliwości kariery. Do starszego pokolenia tych pisarzy należeli Iwan Jackowicz Władyka i Fedor Hryhoriewicz, do młodszego – mającego znacznie większe perspektywy niż poprzednicy – Fedor Januszkowicz, Iwan Semenowicz Sapieha, Michał Bohusz Bohowitynowicz, Sidor Wasylewicz Kopeć i Iwan Hornostaj.

Często powierzano im ważne i odpowiedzialne zadania związane z dyplomacją i działalnością skarbu. Służba tych pisarzy i ich dodatkowe stanowiska przynosiły im wysokie dochody, które wraz z umiejętnościami organizacyjnymi pozwalały im na efektywne wykonywanie pracy. Aby ocenić to zjawisko wystarczy wskazać, że od 1516 r. 2–3 ruskich pisarzy mogło poradzić sobie z coraz większą ilością pracy, którą wcześniej wykonywało ich kilkunastu.

Jednak to, co wyróżnia ten typ pisarza, to możliwość pionowego rozwoju kariery, zajmowania wyższych stanowisk, w tym najwyższych w hierarchii urzędniczej Wielkiego Księstwa Litewskiego, czyli urzędu wojewody. Aby ocenić efekt społeczny tej kariery, zwrócę uwagę, że ten właśnie typ awansu stał się punktem wyjścia do wyniesienia rodu Sapiehów. Pierwszy ze znanych przedstawicieli tego rodu – Semen oraz jego dwaj synowie i jeden wnuk: Bohdan, Iwan i Iwan Bohdanowicz służyli jako pisarze kancelarii wielkoksiążęcej. Potomkowie Bogdana w końcu XVII w. osiągnęli pozycję hegemonów politycznych w Wielkim Księstwie Litewskim.

Wnioski

Przedstawione przykłady wskazują, że możliwości kariery pisarzy w drugiej połowie XV i pierwszej tercji XVI w. były płynne i zwiększały się. Stanowisko pisarza nie było popularne wśród możnowładców, otwierało natomiast możliwości awansu dla osób należących do niższych grup szlachty. Osoby te, choć w wielu przypadkach zostały pisarzami dzięki poparciu swoich ojców i stryjów, mogły być wewnętrznie motywowane do objęcia tego stanowiska przez ich wysokie wymagania intelektualne i kulturowe.

Wzrost urzędowego i zawodowego statusu pisarza odzwierciedlał rosnące znaczenie roli dokumentu w sprawowaniu władzy i administrowaniu państwem. Nie zmieniało to miejsca pisarza w hierarchii urzędniczej, ale stworzyło warunki do pionowego rozwoju kariery dla zajmujących to stanowisko, dającej dostęp do wysokich stanowisk, w tym wojewodów.

Stanowisko pisarza było równe rangą podskarbiemu i koniuszemu nadwornemu. Żadna z osób zajmujących te stanowiska nie zrobiła takiej kariery jak współcześni im pisarze.

W zmieniających się warunkach i realiach wyróżniały się dwa główne, zmieniające się typy karier pisarskich: biurokrata-intelektualista i mąż stanu. Ten ostatni był tak skoncentrowany na otwierających się przed nim perspektywach pionowego rozwoju kariery, że w przeciwieństwie do swojego poprzednika nie rozpraszał się aktywnymi poszukiwaniami duchowymi i intelektualnymi.

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja, jak posługiwanie się umiejętnościami informacyjnymi stwarzało warunki dla rozwoju kariery. Podjęto próbę zidentyfikowania reguł i tendencji mobilności społecznej pisarzy, dróg i instrumentów wejścia pisarzy do zawodu, kierunków rozwoju ich karier, możliwości pionowego rozwoju karier pisarzy, zakresu ich zaawansowania w hierarchii urzędniczej, scharakteryzowania tych karier. Uzyskane wyniki pokazały, że możliwości kariery pisarzy zwiększały się. Stanowisko pisarza nie było popularne wśród możnowładztwa, ale otwierało możliwości

dla osób należących do niższych grup szlachty. Kandydaci na to stanowisko mogli być wewnętrznie motywowani wysokimi wymaganiami intelektualnymi i kulturowymi. Wzrost urzędniczego i zawodowego statusu pisarza nie zmienił jego miejsca w urzędniczej hierarchii, ale stworzył warunki do pionowego rozwoju kariery, a ta otwierała dostęp do wysokich rangą urzędów. Ukształtowały się dwa główne typy karier urzędniczych: biurokrata-intelektualista i mąż stanu. Ten ostatni był tak skoncentrowany na otwierających się przed nim perspektywach pionowego rozwoju kariery, że w przeciwieństwie do swojego poprzednika nie rozpraszał się aktywnymi poszukiwaniami duchowymi i intelektualnymi.

The Career Types of Rus' Scribes of the Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania in the Second Half of the Fifteenth – 40s of the Sixteenth Century (Summary)

The purpose of the article is to show how the use of information skills created conditions for the career of their holder. The attempt was made to identify the regularities and trends in the social mobility of scribes; the ways and tools of scribes' entry into the profession; the direction of their career development; the peculiarities of scribes' vertical careers; the degree of their advancement in the official hierarchy; to characterize these careers. The obtained results showed that the career opportunities of clerks were progressing. The position of a clerk was not popular with the aristocracy, but it opened up opportunities for individuals of the lower groups of the nobility. Candidates for the post of clerk could be endowed with intrinsic motivations for taking up the post, connected with their high intellectual and cultural requirements. The growth of the clerk's official and professional status did not change the clerk's place in the official hierarchy, but created conditions for a vertical career for those who held this position. This career opened access to high positions. Two main shifting types of clerical careers emerged: the "bureaucrat-intellectual" and the "statesman". The latter was so focused on the vertical career prospects open to him that, unlike his predecessor, it was not distracted by active cultural and intellectual searches.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Dok. perg., nr 7415.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius (LMAVB), F1-46, F1-511.
Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (NGAB), f. 694, op. 4, nr 1048.

Źródła drukowane

- Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 1: 1366–1506, red. Z.L. Radziwiński, współudz. P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887.
Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej (KDKW), t. 1: 1387–1507, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1932.
Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), oprac. S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė et al., Vilnius 1997.

- Lietuvos Metrika (1554–1568). 33-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, oprac. S. Viskantaitė-Saviščenienė, I. Valikonytė, Vilnius 2018.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, oprac. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 1998.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4*, oprac. L. Anužytė, Vilnius 2004.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, oprac. A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius 2012.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, oprac. A. Baliulis, Vilnius 2007.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, oprac. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 1995.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, oprac. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, oprac. A. Banionis, A. Baliulis, Vilnius 1997.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, oprac. A. Dubonis, Vilnius 1997.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, oprac. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 1998.
- Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 14: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, cz. 3: 1392–1501, oprac. A. Lewicki, Kraków 1894.

Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв., t. 6: *Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в.*, red. М.М. Кром, Москва–Варшава 2002 / *Pamiętniki historii Wschodniej Europy: Źródła XV–XVII wv.*, t. 6: *Radziwiłłowskie akty iz sobrania Rossijskoj natsional'noj biblioteki. Pervaja polovina XVI v.*, red. М.М. Кром, Москва–Варшава 2002.

Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археологическою комиссиею, t. 20: *Литовская метрика*, cz. 1, Петербург 1903 / *Russkaja istoricheskaja biblioteka, izdavaemaja Imperatorskoju Arkheograficheskoiu komissieiū*, t. 20: *Litovskaja metrika*, cz. 1, Peterburg 1903.

Opracowania

- Klovas M., „*Ad perpetuam rei memoriam*”. *Privatūs dokumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje*, Vilnius 2021.
- Kuczyński S.M., *Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936.
- Lulewicz H., *Miskowicze, Kalenikowicze, Tyszkowicze (Tyszkiewiczze) – cztery pokolenia w dziejach rodu (XV wiek – pierwsza połowa XVI wieku)*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, współudz. E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 305–329.
- Michalewiczowa M., *Sapieha Bohdan*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 591–593.
- Michalewiczowa M., *Sapieha Iwan*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 613–618.
- Michalewiczowa M., *Sapieha Iwan*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 618–621.
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995.

- Ryčkov A., „*Hi na kogo nađei ne maю, tolko na miloserdnogo Boga ða na vašu milost'.*” *Lietuvos kilmingų laiškai, adresuoti valdovo raštininkui Jonui Bogdaničiui Sapiegai, [1507]–[1515] m.*, „*Lietuvos istorijos studijos*” 42, 2018, s. 105–128.
- Ryčkov A., *Valdovo raštininko Jono Bogdaničio Sapiegos (†1546) galios telkimas XVI a. pradžioje*, „*Lietuvos istorijos metraštis*” 1, 2019.
- Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. U. Jemialianczyk, A. Macuk, Warszawa, 2004.
- Библия Матфея Десятого 1507 года. Из собрания Библиотеки Российской академии наук*, t. 1: *Факсимильное воспроизведение рукописи БАН, собр. И.И. Срезневского, II. 75 (24.4.28)*; t. 2: *Исследования и материалы*, red. A.A. Алексеев, oprac. A.E. Жуков, Ф.В. Панченко, Санкт-Петербург 2020 / *Bibliia Matfeia Desiatogo 1507 goda. Iz sobraniia Biblioteki Rossiiskoi akademii nauk*, t. 1: *Faksimil'noe vosproizvedenie rukopisi BAN, sobr. I.I. Sreznevskogo, II. 75 (24.4.28)*; t. 2: *Issledovaniia i materialy*, red. A.A. Alekseev, oprac. A.E. Zhukov, F.V. Panchenko, Sankt-Peterburg 2020.
- Бучинський Б., *Змаганя до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506*, „*Записки Українського Наукового товариства в Києві*” 6, 1909, s. 5–53 / *Buchyn'skyi B., Zmahania do unii rus'koï tserkvy z Rymom v rokakh 1498–1506*, „*Zapysky Ukraïns'koho Naukovoho tovarystva v Kyïvi*” 6, 1909, s. 5–53.
- Груша А.І., *Ваколіцы Менска і іх уладальнікі ў 30-х гадах XV – пачатку XVI ст.*, w: *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі. Крыніцы па гісторыі горада. Сацыяльныя структуры і паўсядзённасць: (да 945-годдзя Мінска): зборнік навуковых артыкулаў*, red. А.І. Груша, А.А. Каваленя et al., Мінск 2012, s. 50–89 / *Hrusha A.I., Vakolitsy Menska i ikh uladal'niki ŭ 30-kh hadakh XV – pachatku XVI st.*, w: *Minsk i minchane: dzeŭsiats' stahoddziaŭ historyi. Krynitsy pa historyi horada. Satsyial'niia struktury i paŭsiadzionnasts': (da 945-hoddzia Minska): zbornik navukovykh artykulaŭ*, red. А.І. Hrusha, А.А. Kavaleniia et al., Minsk 2012, s. 50–89.
- Груша А.И., *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск 2015 / *Grusha A.I., Dokumental'naia pis'mennost' Velikogo Kniiazhestva Litovskogo (konets XIV – pervaiia tret' XVI v.)*, Minsk 2015.
- Груша А.І., *Канцылярыя Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск 2006 / *Hrusha A.I., Kantsyliariia Vialikaha Kniastva Litoŭskaha 40-kh hadoi XV – pershaï palovy XVI st.*, Minsk 2006.
- Груша А.И., *Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом Княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Москва–Санкт-Петербург 2019 / *Grusha A.I., Krizis doveriia? Poïavlenie i utverzhdenie pravovogo dokumenta v Velikom Kniiazhestve Litovskom (konets XIV – pervaiia tret' XVI v.)*, Moskva–Sankt-Peterburg 2019.
- Груша А.І., Доўнар А.Б., Палехаў С.У., *Судовае раізнне архіепіскапа і мітрапаліта Кіеўскага і ўсяе Русі Іосіфа II Солтана за 1510 г.*, „*Архіварыус. Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў*” 19, 2021, s. 51–76 / *Hrusha A.I., Doŭnar A.B., Palekhaŭ S.U., Sudovae rashenne arkhiepiskapa i mitrapalita Kieŭskaha i ŭsiae Rusi Iosifa II Soltana za 1510 h.*, „*Arkhivar-yus. Zbornik navukovykh pavedamlenniaŭ i artykulaŭ*” 19, 2021, s. 51–76.
- Заторський Н., „*Послання Мисайла до папи Сикста IV*” 1476 року: реконструкція архетипу, Львів 2018 / *Zators'kyi N., „Poslanniia Mysaila do papu Syksta IV” 1476 roku: rekonstruktsiia arkhetypu*, L'viv 2018.
- Лицкевич О.В., „*Летописец великих князей литовских*” и „*Повесть о Подолье*”: опыт комплексного критического разбора, Санкт-Петербург 2019 / *Litskevich O.V., „Letopisets*

- velikikh kniazei litovskikh*” i „Povest' o Podol'e”: opyt kompleksnogo kriticheskogo razbora, Sankt-Peterburg 2019.
- Мікульські Ю.М., *Найдаўнейшыя менскія граматы з архіва былога Узвзнясенскага манастыра (1478–1502)*, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 132–143 / Mikul'ski Ź.M., *Naйдаўнейшыя menskiiа hramaty z arkhiva byloha Uzvzniasenskaha manastyra (1478–1502)*, „Belaruskaia daŭnina” 1, 2014, s. 132–143.
- Русина О., *Василь Никольський – невідомий книжник XVI століття у його творчість*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 240, 2000, s. 43–52 / Rusyna O., *Vasyl' Nykol's'kyi – nevidomyi knyzhnyk XVI stolittia u yoho tvorchist'*, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka” 240, 2000, s. 43–52.
- Русина О.В., *Василь Никольський: невідомий книжник XVI ст.*, w: *Беларусь – Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін. Міжнародная навуковая канферэнцыя. Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г.*, Мінск 2004, s. 42–50 / Rusyna O. V., *Vasyl' Nykol's'kyi: nevidomyi knyzhnyk XVI st.*, w: *Belarus' – Ukraina: histarychny vopyt uzaemadnosin. Mizhnarodnaia navukovaia kanferentsiia. Minsk, 18–19 sakavika 2003 h.*, Minsk 2004, s. 42–50.
- Русина О., *До історії міжконфесійної полеміки у XVI ст.*, w: *Православ'я в Україні. Збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції „Українська Церква в історії українського державотворення”. До 100-ліття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію 20 листопада 2018 р.*, red. митрополита Переяславського і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка), Київ 2018, s. 463–473 / Rusyna O., *Do istorii mizhkonfesiinoi polemiky u XVI st.*, w: *Pravoslav'ia v Ukraini. Zbirnyk za materialamy VIII Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii „Ukrains'ka Tserkva v istorii ukrains'koho derzhavotvorennya”. Do 100-littia Ukrain's'koï revoliutsii, derzhavnoho orhanu v spravakh relihii ta borot'by za avtokefaliu 20 lystopada 2018 r.*, red. mytropolyta Pereiaslavs'koho i Bilotserkivs'koho Epifaniia (Dumenka), Kyiv 2018, s. 463–473.
- Русина Е.В., *Знакомый незнакомец. Василий Никольский en famille*, „Славяноведение” 2, 2000, s. 69–74 / Rusina E.V., *Znakomyi neznakomec. Vasiliï Nikol'skii en famille*, „Slavianovedenie” 2, 2000, s. 69–74.
- Русина Е.В., *Литературные памятники XV–XVI вв.: наблюдения и заметки*, „Studia Historica Europae Orientalis” 7, 2014, s. 186–200 / Rusina E.V., *Literaturnye pamiatniki XV–XVI vv.: nabludeniia i zametki*, „Studia Historica Europae Orientalis” 7, 2014, s. 186–200.
- Русина О.В., *Політико-конфесійні орієнтири православних канцеляристів рубежу XV–XVI ст.*, „Український історичний журнал” 5, 2017, s. 4–23 / Rusyna O. V., *Polityko-konfesiini oriientyry pravoslavnykh kantseliarystiv rubezhu XV–XVI st.*, „Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal” 5, 2017, s. 4–23.
- Русина Е.В., *Послание Мисаила 1476 г.: бытование, рецепция, информационные ресурсы*, „Studia Historica Europae Orientalis” 14, 2021, s. 57–77 / Rusina E.V., *Poslanie Misaila 1476 g.: bytovanie, retseptsiiа, informatsionnye resursy*, „Studia Historica Europae Orientalis” 14, 2021, s. 57–77.
- Шеков А.В., *Верховские княжества. Середина XIII – середина XVI в.* Москва 2012 / Shekov A.V., *Verkhovskie kniazhestva. Sredina XIII – sredina XVI v.*, Moskva 2012.

Aliaksandr Hrusha – dr hab., profesor w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Specjalizuje się w badaniach nad kulturą pisma i prawa, paleografii cyrylickiej, dyplomatyce Wielkiego Księstwa Litewskiego na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych oraz edycji źródeł dokumentalnych. E-mail: ahrusha@ihpan.edu.pl